

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

У статті аналізуються етичні аспекти взаємодії між вчителем і учнями в історичній перспективі. Автор розглядає етичний стиль спілкування таких відомих діячів, як Конфуцій, Г. Сковорода, Я. Коменський, Дж. Локк, Дж. Песталоцці, А. Макаренко, В. Сухомлинський, П. Юркевич. Він зазначає, що ідеали добра, справедливості, честі, співчуття і любові, пропоновані видатними філософами і педагогами минулого, сприяють гуманізації внутрішнього світу учня, призводять до високого морального рівня міжособистісних і групових відносин.

Ключові слова: освіта, гуманізм, етика, навчання, ідеї, комунікація, цінності.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство може розвиватися за умови засвоєння і застосування етичних норм. Освіченість, вихованість, комунікабельність є найважливішими рисами успішної людини.

У цьому плані важливу роль грають індивідуально-типологічні характеристики або стиль спілкування. У стилі знаходять вираження: особливості комунікативних можливостей педагога; досягнутий рівень взаємин; творча індивідуальність педагога; особливості колективу.

Стиль спілкування втілює соціально-етичні установки суспільства, навчального закладу, він відображає особовий і педагогічний рівень педагога, його емоційно-психологічні особливості. Оптимальний стиль спілкування – це спілкування, що ґрунтується на захопленості викладача і студентів спільною діяльністю, відображає саму специфіку формування особи фахівця у вузі і взаємодію соціально-етичних установок педагога і навиків професійно-педагогічного спілкування, що втілює в собі.

Значущість етичних аспектів взаємодії педагога і учня із прадавніх часів хвилювали філософів, педагогів, природознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне і методологічне значення мають ідеї, що висловлені у роботах, присвячених проблемі педагогічної взаємодії, таких вітчизняних науковців, як В. Андрущенко, І. Бех, В. Буряк, В. Вербицький, С. Глузман, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, О. Лозова, О. Мадзігон, А. Нісімчук, О. Падалка, О. Пехота, О. Підласий, І. Предборська, О. Савченко, О. Синиця, С. Сисоєва, С. Скидан, А. Слободянюк, А. Сологуб, Т. Сущенко, В. Шипунова, М. Ярмаченко та ін.

У сучасних умовах проблему виховання гуманістично спрямованої особистості, її морально-етичні аспекти розробляють А. Бойко, О. Вишневський, Т. Дем'янюк, Л. Макарова, В. Оржеховська, С. Рудаківська, О. Сухомлинська, О. Столяренко, К. Чорна, Н. Миропольська та інші. У них предметом дослідження є гуманістичні цінності, їх сутність, специфіка та місце у духовному світі особистості.

В основу концепцій Б. Ананьєва, О. Киричука, І. Кона, інших дослідників покладено різні психологічні аспекти гуманістичного виховання

особистості, зокрема ідеї суб'єкт-суб'єктної взаємодії та саморозвитку особистості.

У дослідженнях О. Виговської, С. Рудаківської, І. Якиманської стверджується, що в основі процесу гуманізації лежить особистісно зорієнтоване навчання та виховання. У спеціальних дослідженнях Б. Ананьєва, Н. Анікеєвої, О. Леонтєва, Ю. Шарова розглядаються шляхи розвитку мотивації гуманної поведінки особистості.

У наукових розвідках І. Зверєвої, Л. Коваль, Л. Міщик, О. Холостової та ін. розкрито окремі аспекти професійної підготовки, і зокрема, вимоги до професійно-етичної діяльності педагога.

Однак, незважаючи на значну кількість публікацій із проблеми етичних аспектів взаємодії учасників педагогічного процесу, вона потребує подальшого всебічного аналізу з позицій сучасного бачення.

Мета статті – описати етичні аспекти взаємодії учасників педагогічного процесу.

Виклад основного матеріалу. У системі загальнолюдських цінностей ідеальний педагог-наставник виступає як людина, чия праця оточена повагою, пошаною. Ще в давньогрецькій літературі можна натрапити на характеристику особистості вчителя (поема Аполлонія Родоського “Аргонавти”, поема Гомера “Іліада”). Вихователь міфічних героїв Ясона і Ахілла кентавр Хірон наділяється якостями глибинного мислення, непересічного інтелекту, мужності, хоробрості, правдивості, чесності, естетичними засадами. В історії педагогіки афінська система виховання залишила слід як провідниця високої духовної культури, форпост формування гармонійної людини, визначальними якостями якої були моральна чистота, духовне багатство та фізична досконалість. Демократичний афінський лад породив образ ідеальної людини, яка уособлювала гармонію фізичного розвитку та розумове, моральне, естетичне і фізичне виховання. Саме в Афінах зароджуються і локалізуються перші педагогічні теорії. Найвидатніші тогочасні філософи виступали одночасно і виразниками педагогічних ідей античного світу.

Згідно з філософсько-педагогічною системою Платона і Арістотеля, досконалий вчитель-наставник має бути орієнтований на виховання гармонійної особистості.

Такі ж переконання мав і давньокитайський мислитель Конфуцій. Поведінка, суспільне становище людей, їх моральні норми залежать від неба, вищої духовної сили, яка діє свідомо, є творцем і водночас частиною природи. Небесне веління є долею, якій підкоряються і люди, і держави: “Для життя і смерті існує доля; багатство і знатність залежать від неба... Небо породило в мені моральні якості”. Людині слід беззаперечно виконувати волю неба, оскільки воно карає за провини.

Конфуцій вважається першим в історії Китаю викладачем. Ним були створені приватні школи, де навчалися понад 3 000 учнів, незалежно від того, до якого прошарку вони належали, – і багаті, й бідні. Кожний, хто дійсно

хотів учитися, міг бути прийнятий Конфуцієм в учні й отримував рівні можливості для здобуття освіти. Конфуцій доклав багато зусиль для того, аби його вчення поширилося у громадянському суспільстві. Освіта включала чотири особливості його вчення: знання та навчання; мову і поведінку; відданість і прощення; а також праведність. Конфуцій також встановив і чотири заборони: не робити здогадок; не вчиняти свавільно; не проявляти впертості; не бути пихатим. Він рідко говорив про особисті інтереси, а якщо хтось піднімав це питання, то він завжди пов'язував їх із долею, людинолюбством і доброчесністю. Він просвіщав своїх учнів, коли вони не могли впоратися із незгодами і труднощами. Він наставляв учнів, як бути доброю людиною, і сам дотримувався цих принципів. Його учні та майбутні покоління були глибоко зворушені його праведністю, добротою, скромністю, чемністю, відданістю країні і турботою про інших людей [6, с. 45].

Сьогодні Конфуція пам'ятають як “великого мудреця й учителя” а його вчення відтоді глибоко вкорінилося у свідомості китайців.

Українським Конфуцієм ми вважаємо Григорія Сковороду, який був незвичайною людиною, яка за будь-яку ціну дотримувалася своїх життєвих позицій. Саме це й допомогло йому наважитися обрати долю мандрівного філософа.

Майже до кінця свого життя педагог мандрував селами України. Саме там і формувалися його філософські погляди, а з ними і етичне вчення, в якому людина зображена як розумне творіння, яке здатна приймати відповідальні рішення та, перш за все, усвідомлювати різницю між добром і злом. Ця теорія спирається на повагу і довіру до людини. Саме тому, філософ вчить нас пізнати спочатку самого себе, а вже потім оцінювати іншу людину: кожна людина – це постійна таємниця, яку ніколи і ніхто не в змозі розгадати, доки не пізнає самого себе, не відкриє у собі Великого і Всемогутнього Бога, і тільки через Нього зможе пізнати ближнього.

Працюючи у Переяславському колеґіумі та домашнім вчителем-вихователем у родині поміщика С. Томари на Переяславщині, Г. С. Сковорода враховував природні нахили вихованців, формував у них інтерес до музики, співу, поетичного мистецтва, виховував кращі загальнолюдські риси, пояснював, що усвідомлювати істину, здобувати знання краще самотійно, бо нерозумно випрошувати те, чого можна досягти самому.

Аналіз архівних матеріалів свідчить, що, викладаючи у 50–60-ті рр. поезику, синтаксис і грецьку мову в Харківському колеґіумі, Г. С. Сковорода виділяв різні ступені підготовки учнів до навчання, спираючись на їхні розумові здібності. До оцінки знань вихованців педагог підходив диференційовано, давав кожному індивідуальну психолого-педагогічну характеристику, поділяючи учнів на здібних до навчання, достатньо підготовлених і недостатньо здібних, слабо чи зовсім слабо підготовлених. Проте жодного зі слабо підготовлених учнів не було відраховано зі школи, бо

педагог вважав за доцільне допомогти їм отримати знання відповідно до рівня здібностей.

У спогадах сучасників, учнів, біографів розповідається, що педагог проводив у колегіумах такі форми музичних занять, як індивідуальні уроки співу та колективні заняття з хором у супроводі органу, прогулянки на природу, бесіди, додаткові заняття з музики, що давало змогу розширити навчальний матеріал.

Під час занять Г. С. Сковорода як педагог закликав вихованців “пробудитися ото сну”, уважно озирнутися навколо, побачити реальний світ і сформувати в собі духовно багату “істинну” людину, з благородним серцем, чистою душею і світлим розумом. Він обстоював ідеї емоційно-образної наочності в навчанні, формував у студентів уміння і навички багатоголосної музики, розвивав музичний слух, закладав основи національної музичної культури шляхом вивчення народних пісень, історичних дум, що прославляли любов до рідної землі, повагу до людей-трудівників, засуджували аморальні вчинки, соціальну несправедливість.

Вчення Сковороди про щастя, духовність та етику людини повинне посідати значне місце у системах навчання та виховання. Саме на засадах духовності, доброти, любові та простої людяності потрібно виховувати дітей.

В плеяді видатних педагогів минулого одне із чільних місць належить Я. Коменському, творча спадщина якого багато століть приваблює увагу дослідників. Я. А. Коменський зазначав, що вчитель повинен мати глибокі і ґрунтовні знання, бути взірцем доброчесності, любити свою справу, а до учнів ставитись по-батьківському. На думку видатного педагога, саме від учителя, його освіти, знань та вмінь залежать усі успіхи в роботі школи, у навчанні та вихованні учнів. У процесі своєї роботи вчитель має виховувати в учнях поміркованість, мужність, справедливість. Якщо робота школи є незадовільною, то провина в цьому лежить на тих вчителях, які не зуміли привернути до себе учнів такими рисами, як доброзичливість, уважність.

Відомим англійським філософом та одночасно педагогом є Д. Локк, який сформулював принципово важливе положення: навчання виступає засобом розвитку основоположних громадянських, моральних якостей особистості. Тому вся праця і все мистецтво педагога повинні бути спрямовані на те, щоб озброїти вихованця доброчесністю, закріпити її. Д. Локк підкреслював, що моральні норми і правила поведінки мають стати глибоко особистісними якостями молодшої людини, і тільки в цьому випадку зможуть виконати своє призначення – забезпечити її доброчесність. Локківська концепція морального виховання спрямовувала вчителя на виконання пріоритетного завдання – формування громадянина, високоморальної людини, здатної утверджувати моральні ідеали.

Слідом за Я. А. Коменським, Д. Локк визнав необхідність гуманного ставлення до дитини. Він вважав це основоположним принципом виховання. Мислитель націлював педагогів на подолання догматизму в навчанні, ратував за переконання як один із методів морального впливу, звертав увагу на те, що

діти ефективно сприймають доступні їх рівню докази вчителя, вони добре засвоюють наочні приклади поведінки дорослих, чутливі до осуду чи схвалення власних вчинків.

Ці педагогічні ідеї були підхоплені і творчо розвинуті передовими мислителями Франції XVIII ст., вони відбилися в педагогічних поглядах і діяльності Й. Песталоцці.

Й. Песталоцці цінував у наставника такі якості, як любов до дітей, життєрадісність, винахідливість, скромність, безпосередність, моральну чистоту. Саме вони служать завоюванню вчителем симпатій дітей, їх любові, авторитету і поваги. Видатний педагог творчо підходив до діяльності вихователя і рішуче заперечував застосування в ній рутинних одноманітних прийомів. На думку вченого, успіх виховного процесу залежить від щирості вчителя, його чесності, відданості моральним ідеалам.

Ідея вчителя, його роль у житті суспільства займала вагоме місце і в українській педагогічній науці. Цим проблемам присвячені праці таких видатних українських педагогів, як А. Макаренка, В. Сухомлинський.

В педагогічній системі А. Макаренка перед вихователями ставляться завдання: любити свою професію; бути принциповим, вимогливим, компетентним; глибоко знати інтереси, потреби та особливості вихованців; користуватися авторитетом. Пропонуючи найрізноманітніші форми виховної роботи, Макаренко наголошував, що вихователь повинен уникати тільки однієї форми: простого перебування на очах у дітей без усякої справи і без усякого інтересу до них.

Самодостатній вчитель, у розумінні В. Сухомлинського, наділяється такими позитивними рисами, як освіченість, педагогічний такт, доброзичливість, відчуття прекрасного. Педагог повинен навчити дітей самокритичності, розбудити їх естетичні почуття, вміти тонко проникати в душу вихованців, формувати почуття патріотизму та громадянську позицію.

Завданням учителя є також прищеплення дітям засад людинолюбства. У розвитку педагогічної майстерності наставника саме гуманізм відіграє одну з домінуючих конструктивних ролей. В. Сухомлинський зазначав, що справжній вихователь турбується про те, щоб між його вихованцями існували тонкі емоційні відносини. “Дуже тонке, складне і нелегке в моральному вихованні – це добитися того, щоб кожний вихованець робив добро, приносив радість товаришеві, щоб у цій душевній творчості народжувалася потреба в людині – щира, глибока прихильність учнів один до одного. Навчити робити добро людині – в цьому частина педагогічної майстерності”.

Видатний український мислитель, філософ і педагог П. Юркевич сформулював важливу для педагогічної науки і практики думку про те, що знання тільки тоді засвоюються, коли вони зігріті почуттями, переживаннями. Лише такі знання можуть стати діяльною силою духовного світу людини, тому що процес розвитку людської особистості тісно пов'язаний із формуванням системи ставлень до дійсності. Учений

наполегливо переконував, що виховання в житті суспільства володіє перетворювальною силою. Для нього виховання є такою духовною силою, яка робить можливим як існування людства, так і його вдосконалення. Підготовка вчителів, які несуть освіту народові, пробуджують у ньому розумову енергію й моральні почуття обов'язку та патріотизму, має більше значення, ніж будь-які досягнення техніки. Вихованню педагог надавав державної ваги, вважаючи, що ніщо так беззаперечно не визначає ступінь освіченості суспільства, як всебічний розвиток молодого покоління. Адже виховання та освіта – умови розвитку держави. Спочатку вона підтримує своє існування й історичне значення арміями; потім усвідомлює могутню силу капіталу й опікується розвитком народного добробуту; нарешті вона переконується, що до цих умов її сили та значення має долучатися ще одна, до того ж найважливіша і нічим іншим не замінна: умова ця є народна освіта.

Юркевич був переконаний, що виховання здійснюється родиною, школою, церквою та суспільством. Проте перше місце посідає саме родина, оскільки вона завжди була й залишається природним середовищем перебування дитини. Одне з основних питань будь-якої педагогічної теорії – питання про мету виховання, виховний ідеал – П. Д. Юркевич вирішує з позиції гуманістично спрямованої християнської педагогіки. Мета виховання ґрунтується на врахуванні “трьох начал вихованця”: особливостей духу вихованця; необхідності виконання ним обов'язку стосовно церкви, родини, держави; його майбутнього покликання. Тобто виховання повинно мати мету, яку сам вихованець мав би, якби він був досвідченим. Звідси й уточнення мети: виховуй людину так, щоб у зрілому віці вона знала добро, любила добро, мала сили робити добро, – тобто людину розумну, моральну і творчу.

Отже, мета виховання обґрунтована П. Д. Юркевичем з позицій загальнолюдських і християнських цінностей. Педагог заперечує освітньо-виховний ідеал, який нехтує духом певної народності й релігії. Педагогічна спроба створити таку людину подібна до спроб садівника, який, вирощуючи яблука, груші та вишні, намагається виростити ще й плід узагалі.

На думку П. Д. Юркевича, збереження єдності загальнолюдського та народного у вихованні є завданням “найбільшої значущості”. Він спрямовує на шлях до вирішення цього завдання з позицій “філософії серця”, застерігаючи педагогів від марних спроб зробити вихованця причетним до національної ментальності лише завдяки розвиткові його розуму. Щоб юнак міг увійти в реальний світ, нести його в собі, відчувати, зріднитися з ним, необхідно пробуджувати передусім “світло серця”, почуття, уяву вихованця. Учений зробив найвагоміші для свого часу узагальнення щодо єдності виховання та навчання в процесі формування особистості. Цей принцип є логічним продовженням його “філософії серця”, ідеї гармонії Розуму, Серця й Волі. Між розумом і волею, головою і серцем, мудрістю і любов'ю, знаннями і характером діє взаємозв'язок, але одне лише знання про добро і справедливість ще не робить людину доброю та справедливою. Тому

необхідна єдність навчання й виховання, адже виховання прищеплює вихованцеві найкращі риси, навчання – правильні знання. Такий взаємозв'язок виховання й навчання, переконував учений, тоді досягне найбільшої ефективності, коли навчання залежатиме від виховання, від морального спрямування, від турботи про чистоту серця, про зміцнення та ушляхетнення характеру.

Як прихильник ідеї християнської гуманності, яка вбачає добро в кожному, педагог вірив у перетворювальну силу любові. Він наголошував, що обов'язок вихователя – поважати Людину в людині, плекати неповторність, унікальність особистості [3, с. 124].

Висновки. Проаналізувавши досвід філософів, педагогів минулого, можемо констатувати, що реалізація інтересів особистості у спілкуванні залежить від того, наскільки послідовно вона дотримується загальнолюдських норм і принципів, етичного кодексу поведінки. До основних етичних принципів спілкування належать: гуманізація і демократизація відносин; повага до співрозмовників і самоповага; соціальна справедливість і толерантність; суверенність особистості (недоторканність гідності кожного); неупереджене ставлення до партнерів по спілкуванню; врахування інтересів співрозмовників та ін.

Універсальне соціальне значення мають загальнолюдські принципи, норми і правила, означені поняттями “добро”, “совість”, “обов'язок”, “честь”, “гуманність”, “справедливість”, “відповідальність”, “чесність”. Необхідним компонентом, умовою ефективного спілкування є моральна задоволеність. Це означає, що, здійснивши моральний вчинок, людина відчуває особливе задоволення. Співучасть і повага до співрозмовника облагороджують людину, збагачують її емоційний світ.

Література

1. Дьяченко М. І., Кандибовіч Л. А. Психологія вищої школи / М. І. Дьяченко, Л. А. Кандибовіч. – Мінськ, 1981. – 416 с.
2. Зязюн І. Інтелектуально творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти / І. Зязюн // Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи. – К., 2000. – С.56
3. Історія філософії в її зв'язку з освітою / за ред. Г. Волинки. – К. : Каравела, 2006. – 480 с.
4. Кан-Калик В. А. Грамматика общения / В. А. Кан-Калик. – М. : Роспедагентство, 1995. – 108 с.
5. Основи педагогічної майстерності / під ред. І. А. Зязюна. – Київ : Віща школа, 1987. – 207 с.
6. Табачек І. Особистість вчителя : філософсько-педагогічний екскурс / І. Табачек // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, – 2004. – № 42. – С. 45

Summary

Shevel Angelica. Ethical aspects of the interaction of the pedagogical process.

The paper analyzes the ethical aspects of interaction between a teacher and students in a historical perspective. The author examines the ethical style of communication of such famous figures as Confucius, G. Skovoroda, J. Comenius, John Locke, J. Pestalozzi, A. Makarenko, V. Sukhomlynsky, P. Jurkiewicz. It is noted that confirming the ideals of good and justice, honor,

compassion and love offered by prominent philosophers and teachers of the past, teacher humanize inner world of a child, brings to the high moral level interpersonal and group relationships.

Keywords: *education, humanism, ethics, training, teaching ideas, communication, values.*

